

Teaduse ja kõrgkooli ajaloo labori tegevus ülikooli ajaloo uurimisel aastatel 1984–1996

MILVI HIRVLAANE

ajalookandidaat, laborijuhataja

Teaduse ja kõrgkooli ajaloo sektori loomine

Tartu Ülikooli ajaloo süsteemne uurimine sai alguse rektor Arnold Koobi ajal, kui 1972. aastal kutsuti rektori käskkirjaga ellu üleülikooliline ülikooli ajaloo komisjon eesotsas ajalooteaduskonna dekaani professor Karl Siilivasega. Ainsa palgalise töötajana organiseeris komisjoni tööd, valmistas ette teaduslikke sessioone ja korraldas „Tartu Ülikooli ajaloo küsimuste” väljaandmist komisjoni sekretär: 1972–1975 oli sel ametikohal ajaloolane Erik Selli (tuntud kui postijaamade uurija), 1976–1980 siinse kirjutise autor Milvi Reinfeldt (alates 1984 Hirvlaane)¹ ja 1980–1984 Mare Viiralt (ülikooli ajaloo muuseumist). Aastatel 1972–1983 ilmus ajalookomisjoni juhatusel 15 numbrit „Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi”, iga teadusliku sessiooni puhul kolm kogumikku, edaspidi jätkati muuseumi egiidi all.

¹ Kandidaaditöö käsitles ülikooli ajalugu: Рейнфельдт, Мильви. Роль Тартуского университета в подготовке научно-педагогических кадров в годы 1944-1975: диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук (07.00.02) : ТГУ, кафедра истории СССР, Тарту, 1980.

1972. aastal, kui ajalookomisjoni sekretäri ametikoht loodi, pidi ülikoolide ametikohtade puhul järgima Moskvast NSVL Kõrgharidusministeeriumi ette antud nomenklatuuri, kus sellist kohta loomulikult ei olnud. Rektor oli kõrgkoolipedagoogika uurimise probleemlabori² teaduslik juhendaja ja nii saigi füüsikust laborijuhataja dotsent Valdo Ruttas (sünd 1939, juhatas mainitud laborit 1976–1991, *toim*) korralduse luua ülikooli ajaloo komisjoni töö korraldamiseks vaneminseneri ametikoht. Insenerikutsega ei olnud sel mingit pistmist, lihtsalt teadurite ametikohtade loomise võimalused olid väga rangelt piiratud. Ka järgmine ajalookomisjoni sekretär Mare Viiralt sai algul palka Ruttase labori vaneminsenerina, kuigi tegeles hoopis ajaloomuuseumi ülesannete lahendamisega.

Ülikooli ajaloo komisjoni olulisimad tööd olid ülikooli teadusliku ajaloo koostamise koordineerimine, teaduslike sessioonide korraldamine, „Tartu Ülikooli ajaloo küsimuste” sarja väljaandmine ja muuseumi asutamise (käskkiri 1976, tegevust alustas 1979) ja ülikooli 350 aasta juubeli tähistuse ettevalmistamine (1982).

Kuigi ülikooli 350. aastapäevaks (1982) oli ilmunud kolmeköiteline ajalugu ja teised ajalooväljaanded, peeti uurimistöö jätkamist siiski vajalikuks, eriti uuema ajaloo kohta. Ülikooli ajaloo muuseumil polnud võimalusi spetsialiseeritud üksuse loomiseks, ka ajaloo-teaduskonnal mitte. Nii loodi 1984. aasta novembris rektori juhendatava ja füüsik V. Ruttase juhatuse all oleva kõrgkoolipedagoogika labori haldusse sotsioloogiaosakonnas teaduse ja kõrgkooli ajaloo sektor, juhatajaks vanemteadur Milvi Hirvlaane.³

1984. aasta detsembris kaotati ajaloomuuseumi ettepanekul⁴ ülikooli ajaloo komisjon. Sama käskkirjaga loodi ülikooli ajaloo alase uurimistöö ja publitseerimistegevuse juhtimiseks 30-liikmeline ajaloomuuseumi nõukogu eesotsas rektoriga. Sellesse kuulus kolm prorektorit ja parteikomitee sekretär, koosseisu oli arvatud ka M. Hirvlaane – ametinimetusega „rakenduspedagoogika sektori” (tegelik nimetus kõlas teisiti) vanemteadur. Ajaloolise paradoksina

² Kirjanduses esineb ka nimetus kõrgkooli kompleksse uurimise labor (*toim*).

³ Rektori käskkiri nr 133, 6.11.1984, vt TRÜ teaduse ja kõrgkooli ajaloo sektori kroonika 23.04.1985–15.01.1996, ÜAM 1281 2/1...3 (edaspidi Kroonika), l. 2. Valimine fikseeriti teadusosakonna nõukogus 19.02.1985. Samas, l. 32–33a.

⁴ Rektori käskkirjaga nr 173, 26.12.1984, vt Kroonika, l. 12, 13.

likvideeris ülikooli muuseumi rajamisega tegelnud ajalookomisjoni tema „oma laps”. Ilmselt peeti vajalikuks vähendada professor Karl Siilivase rolli ülikooli ajaloo uurimise juhtimisel Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudist Tallinnast. Nii oli Tartu ülikoolis 1984. aasta lõpuks kaks ülikooli ajaloo uurimisega tegelevat üksust.

Sektori kaader ja ruumid

Alates 1978. aastast oli Tartu ülikool arvatud NSV Liidu juhtivate kõrgkoolide hulka. 1982. aastast oli teadusosakonnal esimene kategooria, mis võimaldas tal luua uusi allüksusi ja ametikohti. Oluliseks tuleb pidada fakti, et esimest korda loodi ülikooli ajaloo uurimiseks omaette koosseisuline allüksus. Sektori ainsaks asukohaks kogu eksistenti vältel sai ruum füüsikahoone neljandal korrusel aedniku toas liftiruumi pööningul, mille väljaehitamine tuli endal korraldada. Esi-algu nõudiski sektori töölerakendamisel palju tähelepanu remont ja sisustamine. Töötajad olid laiali eri hoonetes, peale selle tuli asendada kõrgkoolipedagoogika labori juhatajat dotsent Ruttast tema äraolekul.

Kaadri valikul tuli sektoril arvestada „emalabori” teematikaga mitte seotud töötajate üleandmisega. Kuni 27. juulini 1985 oli sektori koosseisus ainult kaks töötajat: juhataja M. Hirvlaane, ajaloo-kandidaat, uurinud uuemat ülikooli ajalugu, ja vanemteadur Hain Tankler, erialalt saksa filoloog, ajalookandidaat, kes töötas teadus-raamatukogus ja oli spetsialiseerunud teadusajaloole. Edaspidi toodi Ruttase laborist üle veel geograaf-kartograaf Jaks Lankots, kes tegeles kõrgharidusega eestlaste genealoogiaga. Kõikidest ülikooli ajaloost kirjutanud teadlastest hakkas kartoteeki koostama jurist Urve Liin. Lankots ja Liin olid varem uurinud kõrgharidusministeeriumi tellimisel kõrgkooli juhtimise probleeme ja neid tuli välja õpetada ajalooväljaandeid koostama.

1985. aasta novembrist võttis teadusprorektor sektori palgale Naima Sillari, EKP Tartu Linnakomitee I sekretäri abikaasa, kes sai tasu kui meie sektori lepinguline vaneminsener, kuid tema ülesanne oli rakendada tööle Tartu inseneride maja ja luua seal Tartu teadlaste maja. Edaspidi tuli selliseid lepinguliste töötajate lisamisi pidevalt ette. Sektori tööd segas üsna palju ka see, et V. Ruttas rakendas kogu sektori tööperioodil Jaks Lankotsa loovmängude korraldajana.

Vaadates tagasi labori seitsmeaastasele tegevusele, võib rahuloluga märkida, et selle koosseisus olnud neljast töötajast kaitses kolm aja jooksul oma väitekirja, laborijuhatajal endal oli juba varem (1980) kandidaadikraad. On teada, et isegi ülikooli prorektor ja teadusraamatukogu direktor lõpetasid küll aspirantuuri, kuid väitekirja kaitsmiseni ei jõudnud, samamoodi oli ajaloomuuseumi töötajatega.

Sektori kohustusteringi kujunemine

Nii ajaloomuuseumi nõukogu⁵ kui ka kõrgkooli ajaloo sektor pidid tegelema ülikooli ajaloo uurimistöö ja publitseerimisega. Tegelikult ei kujunenud alluvust ega koordineerinud tegevust ka nõukogu. Labor esitas oma teadustöö aruanded otse teadusosakonnale (TO), kes korraldas ka uurimisteemade koordineerimist ülikoolis, ENSV Teaduste Akadeemiaga ja üle Nõukogude Liidu, nagu tollaegne juhtimissüsteem nõudis.

Kuna olin olnud 1980–1983 teadusosakonna teadussekretär, olles samal ajal seotud ülikooli 350. aastapäeva korraldamisega, jäi ka sektor tihedalt seotuks teadusosakonnaga. Sektori teaduslikuks juhendajaks määrati ENSV TA Ajaloo Instituudi direktor professor K. Siilivask, kellega senine koostöö ülikooli ajaloo koostamisel oli edukalt sujunud. K. Siilivask oli Teaduse ja Tehnika Ajaloo ja Filosoofia Nõukogude Rahvusliku Ühenduse Eesti osakonna (Teadusloolaste Ühendus) esimees. Koos ühenduse teadussekretäri Karl Martinsoniga tagasid nad hea koostöö Teadusloolaste Ühendusega. Ühtlasi muutus seetõttu Tartu osakonna töö koordineerimine: selle ülesande sai teaduse ja kõrgkooli ajaloo sektor, ning TA presidendi käskkirjaga nimetati mind Teadusloolaste Ühenduse Tartu osakonna teadussekretäriks.

Teaduse ja kõrgkooli ajaloo sektori uurimissuundade esimene projekt valmis 29. juunil 1984,⁶ st veel enne sektori ametlikku asutamist. Laialisaadetud projekti arutati muu hulgas ajaloomuuseumi ja teadusosakonna, teadusprorektori ning rektoriga. Kõige põhjaliku-

⁵ 1984. aastast läks suurem osa ajalookomisjoni ülesandeid ülikooli ajaloo muuseumi nõukogule (*toim*).

⁶ Kroonika, l. 6.

malt vastas ootuspäraselt K. Martinson.⁷ Tema ideed ja soovitusel olid küll igati õiged, kuid paraku ei saanuks neid esimese hooga realiseerida, näiteks võtta teadusajaloo õpetamist ülikooli õppeplaani ja valmistada selleks ette kaadrit. Teaduse ja kõrgkooli ajaloo sektori uurimissuunaks sai „Kõrgkooli osa teaduse ja kultuuri arengus XIX–XX sajandil”.

Teaduse ja kõrgkooli ajaloo sektori ellukutsumise tähtsust Tartu ülikoolis märgiti positiivselt ära XIV Baltikumi teadusajaloo konverentsil 25.–28. veebruaril 1985 Jürmalas. Edaspidi esineti neil üle kahe aasta toimunud foorumitel regulaarselt ettekannetega.

12. juuniks 1985 tuli formuleerida uurimistemaatika aastaiks 1986–1990, et see nõuetekohaselt koordineerida NSVL TA teadusnõukoguga. Maailma kultuuri käsitleva uurimistöo kui üldteema raames jäi sektori osaks Tartu ülikooli ajalugu XIX–XX sajandil, Tartu ülikooli teaduslikud sidemed Venemaa ja Lääne-Euroopa teaduslike asutustega XIX sajandil. Teema täitjad olid H. Tankler (XIX saj) ja M. Hirvlaane (1944–1985).

Tööde jaotamisel teaduse ja kõrgkooli ajalooga tegelejate vahel oli oluline 1. augustil 1985 ajaloomuuseumis peetud suurem ühiseistung, kus osalesid muuseumi nõukogu, teadusloolaste ühenduse esindajad ning teaduse ja kõrgkooli ajaloo sektori töötajad. Arutelul oli üheksa päevakorrapunkti, neist olulisemad olid järgmised: muuseumi VII laiendatud sessiooni korraldamine 1987 ja selle temaatika kindlaksmääramine; Lomonossovi 275. sünniaastapäeva tähistamine (1986), „Teaduse ajaloo lehekülgi Eestist” järgmiste köidete ettevalmistamine ja Eesti teadlaste biograafilise leksikoni toimetuskolleegiumi tegevus. Seni ilmunud „Tartu Ülikooli ajaloo küsimuste” kohta peeti vajalikuks koostada vene- ja võõrkeelsed resümeed. Ajaloomuuseumi VII sessiooni teemaks määrati „Koolkondade, ideede ja teooriasuundade areng Tartu ülikoolis”. Kogumiku „Teaduse ajaloo lehekülgi Eestis” järgmised numbrid pidid olema: X keemia, XI füsioloogia, XII geograafia (1988); töös oli kolm teost: VI looduskaitse, VII geoloogia, VIII meteoroloogia. Eesti teadlaste biograafiline leksikon sooviti välja anda ENE väljaandena ettetellimisel. Kuna 1940. aastani langes see ligi 60–70% ulatuses kokku ülikooli biograafilise

⁷ Kroonika, l. 8–9.

leksikoniga, soovitati ülikooli leksikoniga kiirustada (tähtaeg 1986). Märksõnastikus oli kuni 1917 ca 1000 nime, kuni 1940. a 700–800 nime, nõukogude ajast ca 1000 nime, kokku ca 4000 isiku andmed.⁸ Väljaanne „Tartu Ülikool 1940–90” pidi ilmuma ENSV 50. aastapäevaks (1990). Kolmeköitelise ülikooli ajaloo koguteose tõlge vene keelde otsustati mahutada kahte köitesse: 1632–1940 (originaalteosena) ja 1940–1990 (tõlkena). Levitski teatmeteose järje kohta otsustati, et koostaja H. Tankler tutvustab sessiooni plenaaristungil selle koostamise printsiipe. Esimene osa (1902–1918) pidi ilmuma aastal 1990, seejärel kavatseti jätkata järgmise perioodiga (1918–1944). Ülikooli õppejõudude biograafilise teatmeteose 1944–1980 käsikiri oli valmis (M. Reinfeldt). Pärast selle ilmumist tuli kohe asuda andmeid täiendama ja järgmist osa ette valmistama. Nõupidamine oli väga oluline sektori edasiste uurimisülesannete kujunemisel. Tundus, nagu oluks tegemist suure uurimisinstituudiga.

Veidi hiljem lisandus Leningradi teadlaste ettepanekul kavadesse veel revolutsioonilise liikumise kogumik. Ülesanded olid suured: tuli tegelda seitsme väljaandega (teadustöötajaid oli ju vaid kaks ja kaks vajasis eraldi juhendamist). Kaks väljaannet oli planeeritud vene keeles, resümeed samuti. Mõneti oli tajutav, et rektoraat tundis kergendust, et on tekkinud allüksus, kelle kohustuseks saab panna kõik need tööd, mida ühel või teisel põhjusel ei olnud võtnud oma kanda teised. Sektorijuhataja on kroonikasse märkinud: „nüi et nutta ei ole aega, naerda on vara, tuleb töötada, töötada ja veelkord palehigis töötada oma *alma mater*’i eest!”⁹ Rektor oli K. Siilivase ja Valter Haameri juuresolekul veel rääkinud, et peaks koostama ühe väljaande ülikooli kuulsate kasvandike, teadlaste ning nende järeltulijate (näiteks Kotelnikov, Skrjabin jt) kohta, samuti ülikooli kõigi audoktorite ja auliikmete kohta.¹⁰

⁸ Eesti teaduse biograafilise leksikoni koostamine takerdus riigivõimu vahetusse, kuid kavandatud neljast köitest on nüüdseks ilmunud kaks (2000, 2005) ja jõutud on M-täheni (toim).

⁹ Kroonika, l. 86.

¹⁰ Audoktorite album ilmus 1997 (Album doctorum honoris causa sociorumque honorariorum Universitatis Dorpatensis/Tartuensis, ab a. MDCCCIII usque ad a. MCMXCVII, koost Kalle Kroon, Tanel Rütman, Jaan Isotamm, Mart Orav; toim Toomas Hiio), teisi ei ole ilmunud (toim).

Valminud ja valmimata publikatsioonid

Kui jälgida, millised väljaanded said teoks ja millised mitte, siis esimesena, 1985. aasta mais, sai ülikooli kirjastuskomitee esimehele Valter Haamerile üle antud 500-leheküljeline käsikiri „Tartu Ülikooli 350. aastapäeva tähistamisest” (teine eksemplar teadusprorektorile ja kolmas rektorile). Väga väärtuslik oli selles sisalduv põhjalik ülikooli juubeli kronoloogia. Avaldasin lootust, et selle trükkitoimetamine ei veni sama pikale kui taasavamise 175. aastapäeva tähistamise käsikirja puhul, mis valmis 1978 ja ilmus kolm aastat hiljem. Tegelikult kulus käsikirja läbilugemisele (prorektorid ja juubelistaaibi ülem Laur Karu), toimetamisele (K. Siilivask) ja retsenseerimisele (H. Palamets, P. Kenkmann ja J. Kalits) poolteist aastat. 5. detsembril 1986 anti käsikiri üle kirjastusele Valgus. Vahepeal, 1988. aastal, sai korrastatud ning kantseleile üle antud ülikooli 350. aastapäeva arhiiv.¹¹ Kogumiku veerud saabusid kirjastuselt Valgus koostajale 22. novembril 1989, raamat pidi ilmuma emakeelse ülikooli 70 aasta juubeliks. Asusin hoolega veerge läbi lugema ja parandusi tegema, kuid hoo võttis maha asjaolu, et ainsa koostajana oli märgitud hoopiski teine nimi (V. Haamer). Olin üllatunud, et nii suur mitmeaastane töö omistati teisele autorile, mille vastu ka kirjalikult protesteerisin. Edasine info veergude saatuse kohta puudub ja see ülevaatlik kogumik jäigi ilmumata. 1989. aasta lõpul sai sektor ülesande seada kokku emakeelse ülikooli juubeli arhiiv ja juubelikogumik. Teadustöö ülesannete hulka seda paraku ei arvatud ja seegi juubelikogumik jäi ilmumata. Muutuvates poliitilistes oludes ei saanud asja ka kahekõitelisest venekeelsest ülikooli ajaloost ja Leningradi uurijatega koostöös kavandatud revolutsiooniliikumise kogumikust,¹² mis pida- nuks ilmuma Oktoobrirevolutsiooni 70. aastapäevaks (1987).

Oluliseks tööloiguks kujunes ülikooli jooksva kroonika koostamine, mis tehti sektorile ülesandeks 4. märtsil 1985 toimunud koh-

¹¹ TÜ rektoraadi kirjavahetus alates 1981. aastast on hoiul TÜ arhiivis, varasem Ajalooarhiivis. TÜ raamatukogust võib tänapäeval leida Hillar Palametsa kogutu: *Materjale Tartu ülikooli ajaloost koostamise ja 350. aastapäeva tähistamise kohta*: [Ülikooli nõukogu ja EKP TRÜ komitee otsused, rektori käskkirjad, informatsioon autoritele, kirjavahetus jm]. TÜR KHO, 141-1-63 (toim).

¹² Leningradi/Peterburi autorid võtsid oma kaastööd tagasi, ja väike kogumik hiljem siiski ilmus: Vt P. Ш. Ганелин, *Тартуское студенчество на пороге XX века* (С. Петербург, 2002).

tumisel rektor A. Koobiga. Ühtlasi määrati sektori vastutusalaks ülikooli ajaloo alal tehtava teadusliku uurimistöö koordineerimine ja konkreetsete uurimisülesannete täitmine, ajaloo muuseumi tegevus pidi aga hõlmama museoloogilist tööd.¹³ Esimesena pidi ilmuma kroonika-aastaraamat „Tartu Riiklik Ülikool 1985”, käsikirja esitamise tähtaeg oli 1986. Rektori käskkirjaga¹⁴ asutati üleülikooliline kroonika toimetus (30 liiget), allasutusi kohustati looma oma kroonika toimetus. Rektor asus ise toimetuskolleegiumi etteotsa, asetäitjateks said V. Haamer ja M. Hirvlaane. See oli ülikoolielus uus nähtus, mis paraku poliitiliste olude muutudes hääbus. U. Liini ja J. Lankotsa koostatud ja M. Hirvlaane toimetatud „Tartu Ülikooli kroonika 1985” ilmus trükist 7. detsembril 1989 ja jagati laiali ülikooli allüksustele. Rektor Koobi soov seada sisse ülikooli kroonika oli täitunud, paraku sai ta seda materjali lugeda vaid käsikirjas. 1985. aasta kroonika jäigi ainsaks, mis trükki jõudis, sest ajalooosakonna nõudel lõpetati ülikooli kroonikate-aastaraamatute koostamine 1992. aastal. Käsikirjas olid materjalid koostatud ja arvutisse sisestatud veel aastate 1986, 1987 ja 1988 kohta, viimased kaks numbrit ei olnud lõplikult valmis. Need käsikirjad ja materjalid diskettidel said üle antud kirjastusosakonnale, kuid edasise saatuse kohta info puudub.

Ilmumata jäi ka kogumik pealkirjaga „Tartu Riiklik Ülikool nõukogude aastail”, mis oli kavandatud valmima aastal 1990, seega ENSV 50. aastapäevaks. Dotsent Hillar Palametsal oli valminud põhjalik käsikiri Saksa okupatsiooni ajast (1941–1944),¹⁵ seepärast muudeti pealkirja. 1985. aasta lõpul leiti, et väljaanne „Tartu Riiklik Ülikool 1940–1990” peaks olema piisava teadusliku sügavusega koguteos, mis põhineb ülikooli ajaloo III köitel ja sisaldab lisauurimusi teaduskondadelt. Nii mahukat tööd ei saanud ainult sektori õlgadele panna, seega soovitati kasutada sama koostööskeemi nagu ülikooli ajaloo koostamise puhul. Kuid olude muutudes ei tulnud sellest midagi välja.

¹³ Kroonika, l. 42.

¹⁴ Rektori käskkiri nr. 81 (20.06.1985), vt Kroonika, l. 55.

¹⁵ Palametsa käsikiri pealkirja all *Tartu ülikool Suure Isamaasõja perioodil (1941–1945): Materjale Tartu Riikliku Ülikooli ajaloost on hoiul ülikooli raamatukogus*, vt TÜR KHO, 141-1-31...35 (toim).

Trükki jõudis „Tartu Ülikooli õppe-teadusliku koosseisu bio-graafiline teatmeteos 1944–80”. Sellega olin alustanud juba enne ülikooli tööleasumist 1975. aasta detsembris. Teatmeteosesse pidi tulema 1200 elulugu. Töö oli vastutusrikas ja ulatuslik, selle koostamise kaudu sai tuttavaks kogu ülikooli kollektiiv. Palju abi sain dotsent Richard Kleisilt (1896–1982), kes oli enne ebasoosingusse sattumist olnud eestiaegsete avaliku elu tegelaste biograafialeksikoni, aga ka „Eesti entsüklopeedia” toimetaja. Temaga konsulteerimist ei olnud ette nähtud avalikustada, kuid abi tuli igati kasuks. Lootsime, et see väljaanne ilmub ülikooli taasavamise 175. aastapäevaks 1979. aastal (siis oli pealkirjas esitatud periood lühem). Sellised teatmeteosed olid kogu Nõukogude Liidus keelu all. Meie käsikiri oli kolm korda ümber töötatud ja niisama palju kordi Glavliti tsensori käest läbi käinud. Iga lugemise järel tuli nende soovi järgi mõni käsitlus kellegi kohta välja jätta või mingi osa mõnest eluloost välja võtta. Siberi vangistust ei tohtinud mainida, represseerimise osa eluloost tuli „siluda”. Et mitte keelust üle astuda, asendati teatmeteose pealkirjas „biograafiline” sõnaga „bio-bibliograafiline”, sest bibliograafiad ei olnud keelatud. Tolleaegse tehnoloogia järgi koostati teatmeteos masinkirjas ja iga parandus muutis lehekülje pikkust, seetõttu tuli muutuste puhul käsikirja iga kord kannatlikult lõikuda ja kleepida. Seda tegi masinakirjutaja Maie Sinijärv. 1987 ilmus lõpuks „Tartu Riikliku Ülikooli õppe-teaduskoosseisu bio-bibliograafiline nimestik 1944–80”, mille tiraaž oli 2000. Teaduskondadele ja raamatukogule, vahetusfondile (250) ja rektoraadile (120) jagati välja kokku 1866 eksemplari.

1995 valmis nimetatud teose järg „Tartu Ülikooli õppejõudude elulood 1980–95”. Kui esimene osa sisaldas 1658 elulugu, siis teise osa käsikirjas oli ca 2500 elulugu. Käsikiri on 3. jaanuaril 1996 üle antud ülikooli kirjastusele arvuti prindina 225 leheküljel ja diskettidel. Kas need on kustutatud või talletatud ülikooli ajaloo jaoks, selle kohta puuduvad koostajal andmed.

Hain Tankleri kavandatud nn Levitski¹⁶ järje – Tartu ülikooli õppe-teadusliku koosseisu biograafilise leksikoni 1902–18 – artiklid

¹⁶ Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Юрьевского (бывшего Дерптского) Университета за сто лет его существования, сост. Г. В. Левицкий, т. 1-2 (Юрьев, 1903).

olid esialgu planeeritud kokku saada 1986. aasta jooksul. 1991. aasta seisuga oli koos 220 elulugu, puudus *ca* 50 elulugu.¹⁷ Sellist väljaannet lõpuks ei ilmunud, kuid seda tööd – nagu ka eespool mainitud biograafialeksikone – kasutati hiljem Eesti teaduse biograafilist leksikoni koostades.

Rektori valimised 1988

1988. aastal hakkasid puhuma vabaduse tuuled. See algas sündmustega 2. veebruaril Tartu rahu sõlmimise aastapäeva tähistamisel; selleks et takistada rahulike miitinguliste kogunemist, toodi välja rohkelt miilitsajõude ja siseväe eriüksuslased kilpide ning koertega. Rahvarinde tugigrupp rajati Urve Liini eestvõttel ka sektori juures. Osalesime Balti ketis ja võtsime osa teistest aktsioonidest, nagu allkirjade kogumine Austraalia ESTO-le ja Eesti Kongressile.

Aasta kurvemaks sündmuseks oli rektor Arnold Koobi ootamatu surm 21. aprillil 1988 ja matused 27. aprillil.¹⁸ Tema toetusel sai teoks ülikooli ajaloo süsteemne uurimine, ülikooli teadusliku ajaloo koostamine, ülikooli õige vanuse taastamine ja 350. aastapäeva tähistamine, ajaloomuuseumi rajamine, aga ka teaduse ja kõrgkooli ajaloo sektori loomine. Arvan, et viimane kohtumine toimus vahetult enne tema ärasõitu Moskvasse haiglasse. Sel kokkusaamisel informeerisin teda Tartu ülikooli 1985. aasta kroonika valmimisest aprilli lõpuks ja uue, 1986. aasta kroonika käsikirja seisust ning revolutsioonilise liikumise kogumiku koostamise väljavaadete ebareaalsusest. Rektori jaoks oli oluline, et töö teiste väljaannetega liigub edasi ja et kõiki probleeme saab lahendada ka ilma tema sekkumiseta. Ülikool jääb tänuga mäletama rektor Koobi poolt ülikooli heaks kordasaadetut, mille hulka kuulub kahtlemata tema suur panus ülikooli ajaloo jäädvustamisse. Rektori järelejäanud käsikirjade ja muude materjalide ettevalmistamiseks ja tema fondi avamiseks teadusraamatukogus leidis teadusosakond võimaluse võtta meie sektori juurde

¹⁷ Pärast labori koosseisust lahkumist on Hain Tankler koostanud täpsema aruande leksikoni seisu kohta 9.01.1992, vt Kroonika, l. 351-353.

¹⁸ Arnold Koobi matuste trükitud originaalkava ja korraldajate (kas Uno Sahva või Laur Karu) lisatud arvukate käsikirjaliste märkuste ja osalejate paigutuste joonistega on leinatalituse lõpul hankinud M. Hirvlaane, et talletada need materjalid ajaloo jaoks. Vt Kroonika, l. 205-206.

lepinguliselt poole kohaga tööle rektori lese Hilja Koobi (1. oktoobrist 1988 – 31. detsembrini 1992).¹⁹

21. juunil 1988 toimusid esimest korda pärast 48-aastast vaheaega uue rektori valimised. Kandidaatideks olid professorid Ain-Elmar Kaasik, Ants Kallikorm ja Jüri Kärner – oli põhjust rääkida K-algustähega rektorite rea jätkumisest. Öppeprorektor Jüri Kärneri kasuks kallutas vaekausi arvatavasti tema kõne rektor Arnold Koobi kalmul ja väarikalt akadeemiline matustekorraldus, nii räägiti tol päeval ülikoolis. Vaatlesin ajaloo jaoks esmakordset rektori valimiste protseduuri aula rõdult ja tunnetasin, et see oli liialt ametlik ja igapäevane, vajaliku akadeemilise särata. Pöördusin pärast toimunut ajalooteaduskonna ja mõnede teiste professorite poole ideega, kas ei peaks nüüd ka rektorile inauguratsiooniks ametiketi tegema. Sain jaheda suhtumise osaliseks, vaid professor Selma Teesalu toetas seda ideed innukalt. Kuna peahoone ees vestlesid kõrghariduse minister V. Rajangu, H. Roosvee ja P. Kenkmann, kasutasin sobivat juhust, et pöörduda ministri poole sama küsimusega: kas ülikoolil on õigus teha oma valitud rektorile ametikett? Minister vastas, et see kuulub ülikooli enda kompetentsi, tehke ära. Aga ta lisas, et seekord ei ole ülikool esimene Eestis, Kunstiinstituut on oma rektorile ametiketi juba teinud. Helistasin veel samal päeval Kunstiinstituudi prorektorile professor Jaak Kangilaskile, kes kinnitas, et nende rektorile Jaan Varesele kinkisid kolleegid tõe poolest juubeliks keti, aga see jäi tema isiklikuks meeneks. Küll oli ta meeeldi valmis aitama kaasata oma parimaid metallikunstnikke (A. Mölder), juhul kui ülikool tellib ametiketi.

Kogusin infot õppejõududelt, kes olid viibinud Rootsis ja Soomes rektorite inauguratsioonidel, otsisin kokku Greifswaldi, Soome ja Rootsi ülikoolide albumeid. Sain kokku dotsent A. Järvega, kes oli valmis koos minuga selles küsimuses rektori juurde tulema. Rektor J. Kärner kuulas meid ära ja arvas, et kui ministri hinnangul võib ülikool seda teha ja kui J. Kangilaski on valmis kaasa aitama teostamisel, siis arutab ta seda küsimust kohe rektoraadis. Minu ülesandeks jäi teha vastav kirjalik ettepanek koos arvamusega keti välimusest ja lisada pildid teiste ülikoolide rektorite ametikettidest tellimuse

¹⁹ TÜR KHOs fond nr 105.

esitamiseks. Dotsent A. Järv pidi esitama kirjelduse inauguratsioonist Soomes ja Rootsis. Ketilähtealuseks võeti ülikooli juubeliks valmistatud embleemid. J. Kangilaskile sai ülikooli ametlik tellimiskiri isiklikult üle antud üliõpilaslaulupeo ajal Tartus Kassitoomel. Sellega oli väga kiire, sest oli suvepuhkuste aeg ning ametiketi kavandi kooskõlastamiseks ja valmistamiseks jäi aega vaid napilt kaks kuud. Asi oli liikuma pandud, andsin kirjalikult asjaajamise käigu üle ja võisin puhkusele minna. Haldusprorektor Vello Peedimaa pidi selgitama, kuidas hankida hõbe ja muu vajalik. Ametikett valmis õigel ajal ja olin kutsutud ka rektori inauguratsioonile 31. augustil 1988. Rektori käskkirjaga tänati ametiketi sisseseadmise eest rektori abi J. Karu ja Tiit Matsulevitšit. Tartu Ülikooli rektori ametiketi ametlik sisseseadmine oli teiste kõrgkoolide jaoks oluline signaal, mida kõik edaspidi järgisid.

Emakeelse ülikooli 70 aasta juubel

Jätkates Koobi-aegset koostöötraditsiooni rektoriga tegin 17. novembril 1988 rektor Kärnerile põhjalikuma ettepaneku (viiel lehel) eestikeelse Tartu ülikooli 70. aastapäeva tähistamise kohta.²⁰ Selles juhtisin tähelepanu, et emakeelse ülikooli juubeli tähistamisel ei tuleks püstitada mõõdikuga eesmärki: kas tagasihoidlikum kui 350. aastapäev või suurem kui taasavamise 175. aastapäev. Emakeelse ülikooli juubel peaks olema just nii suur, nagu on emakeelse hariduse ja kultuuri tähtsus meie Eestimaal. Suurusjärk oleneb paratamatult Eesti muutunud ühiskondlik-poliitilisest õhkkonnast ja peab olema sellest sammukese ees, mitte mingil juhul taga. Selle järgi hindab rahvas oma ülikooli nüüdsel Eestimaal. Olulisem oli 1. detsembri muutmine taas ülikooli aupäevaks, mida tähistatakse igal aastal selsamal kuupäeval varem väljakujunenud akadeemiliste tavade järgi. Tegin ka lisaettepaneku, et esimene emakeelse ülikooli aastapäeva tähistamine võiks toimuda juba 1. detsembril 1988 kas või nõukogu piduliku koosolekuna. Seal võiks osaleda ka külaline Rootsist, ülikooli kasvandik, soliidselt saksakeelse monograafia „Tartu ülikooli arstiteaduskonna ajalugu 1802–1940” autor dr Ilo Käbin,

²⁰ Kroonika, l. 219-223.

kes viibis ülikoolis arstiteaduskonna külalisena. Sektor tutvustas külalisele ülikooli ajaloo materjale ja väljaandeid ning saatis ringkäigul ülikoolis ja linnas. Ilo Käbin täitis meeleldi palve pühendada planeeritud esinemine arstiteaduskonnale 1. detsembril 1988 A. Linkbergi auditooriumis emakeelse Tartu ülikooli 69. aastapäevale. Seega sai sellest tagasihoidlikust koosolekust arstiteaduskonnas esimene eestikeelse ülikooli aastapäeva tähistamine 1. detsembril (pärast 1940. aastat). Sel päeval pühitseti Peetri kirikus ka Eesti Üliõpilaste Seltsi lipp ja taastati üliõpilasorganisatsioon.

Sektori töös tekkis uus nähtus: ajalooteaduskonna õppejõudude stažeerimine sektori juures. NSV Liidu ajaloo kateedri dots A. Liim stažeeris sektori juures 10.09.–25.10.1988 ja 25.12.1988–10.02.1989, et koostada ülevaade „Tartu ülikooli üliõpilaste rahvuslikust koosseisust 1944–88” (avaldatud „Tartu Ülikooli ajaloo küsimuste” XXI köites) ja ettekanne emakeelse ülikooli 70. aastapäeva teaduskonverentsil 1989 detsembris. Ka sama kateedri juhataja dots H. Palamets on stažeerinud teaduse ja kõrgkooli ajaloo sektori juures 15.12.1988–15.03.1989, mis andis talle võimaluse koostada „Mälestusi Tartu ülikoolist” II köide (1919–1944), mis hõlmab 13 isiku meenutusi (148 lk). Samuti oli tal käsil kogumik „Usinuses ja kasinuses” meenutustega üliõpilasolmest 1940–1955, kokku kümnelt autorilt 135 lk. Seda valikut võib pidada sektori autoriteedi mõttes positiivseks, kuigi reaalselt oli lihtsalt leitud formaalne võimalus saada uurimistööks õppetööst vaba aeg ja täita lahter aastaaruandes kui „kvalifikatsiooni tõstmine”.

Ülikooli uuenevad sidemed tõid kaasa ülesandeid uurida varasemaid teaduskontakte (näiteks Kieli, Bologna jt ülikoolidega). Nende õiendite jaoks kogusid operatiivselt andmeid kõik sektori töötajad.

1989. aasta algul asutati 11 toimkonda emakeelse ülikooli 70. aastapäeva tähistamise peakomisjoni juurde ja 30-liikmeline ajaloomuuseumi nõukogu.²¹ Viimane koosnes suures osas samadest juhtivatest isikutest ja oli samade ülesannetega nagu 1984, kuid seekord oli nõukogu eesotsas rektori asemel professor Helmut Piirimäe.

Jaanuaris algas intensiivsem töö: 17. jaanuaril 1989 kaalus juubeli kirjastustoimkond, milliseid trükiseid on veel võimalik nii lühikese

²¹ Rektori käskkiri nr 2 ajaloo muuseumi nõukogu loomisest 04.01 1989, vt Kroonika, l. 217-218.

aja jooksul välja anda, veebruaris said paika juubeliüritused. Kogemused ülikooli eelmiste juubelite ettevalmistamisel kulusid nüüd ära. 3. märtsil valiti ülikooli nõukogus seitse audoktorit. 7. märtsil oli lõplikult valmis juubeli põhiürituste plaan, agaralt tegutsesid kõik 11 toimkonda. 28. märtsil 1989 avati ülikooli nõukogu saalis TÜ rektorite ja nimekate teadlaste portreed. Ülikooli teaduspäevad rajoonides korraldati sama mudeli järgi nagu ülikooli 350. aastapäeva puhul. Sügisel loodud juubeli keskstaap nõudis rohkem töötamist peahoones kui Tähe tänaval.

Hea märk oli kõigi Lenini portreede ja büstide eemaldamine ülikooli peahoonest ja tasapisi ka õppehoonetest. Esialgu tõsteti need lihtsalt parteikomitee sekretäri Paul Kenkmanni kabinetti kapi taha, sealt viidi muuseumi.

31. oktoobril 1989 valiti Urve Liin ülikooli ametiühingu komitee esimeheks. Tema asemele ei lubatud enam uut töötajat võtta. Poliitiline situatsioon Eestis muutus iga päevaga. Seega langes ülikooli kroonika-aastaraamatu koostamise kohustus edaspidi J. Lankotsa ja M. Hirvlaane õlgadele. Mõnda aega oli poole kohaga meie palgal Leida Noormaa informaatikakabinetist, ta sisestas kroonika materjalid arvutisse. Arvutitöö oskused olid tollal veel väga vähestel ülikooli inimestel ja seetõttu ka nende töötajate koormus suur.

Ajaloomuuseum korraldas Tartu ülikooli 70. aastapäeva puhul 29. novembril 1989 teadusliku konverentsi.²² Juubelistaabi tööle tuli pühendada palju aega, audoktorite promotsioonil olla ka promotooriks. Audoktoreid valiti pärast 350. aastapäeva juba teist korda, seega oli eesmärk kinnistada traditsiooni iga detaili. Üks juubeli ereda- maid sündmusi oli luuletaja Lehte Hainsalu poolt emakeelse ülikooli ülistuseks loodud oodi ühine valjuhäälnel lugemine suurel vabaõhuüritusel Raekoja platsil autori enda ja Vanemuise näitlejate osavõtul, valjuhäälditest tuli tekst, mille oli sisse lugenud Vanemuise koor. Emakeelse ülikooli juubel õnnestus suurepäraselt, pannes aluse tänini vastu pidanud traditsioonile.

18. detsembril 1990 kinnitati mind Teadusloolaste Eesti Ühenduse Tartu teadussekretäri kohale. Olin neid kohustusi täitnud juba tunduvalt varemgi. 19. detsembril 1990 on allkirjastatud teaduse

²² Ettekanded on ilmunud „Tartu Ülikooli ajaloo küsimuste” numbrites XXII (I) ja XXII (II).

ja kõrgkooli ajaloo labori kümneleheküljeline kokkuvõte viie aasta (1985–90) töö kohta.²³ See jäi viimaseks korraks, mil nõuti teadustöö aruande esitamist sellisel kujul.

Eesti Vabariigi taastamisega 20. augustil 1991 algas uus ajastu ülikooli elus ja muutus ka senine teaduse juhtimise struktuur. Teaduste Akadeemia muudeti personaalakadeemiaks, teadusinstituudid viidi kõrgkoolide juurde. Et noorendada õppe-teaduskaadrit, määrati professorite ja dotsentide tööea ülempiiriks 65 eluaastat. 6. veebruaril 1991 peeti Tartus Teaduste Akadeemia ja ülikooli teaduskoostöö nõukogu istung. Märtsis langetati otsus taastada Gustav Adolphi monument. Ilmus Eesti Vabariigi ülikoolide seaduse eelnõu. 23. aprillil 1991 pandi nurgakivi ajaloomajale Lätte tänaval, 3. mail 1991 keeltemajale Lille mäel. 1. septembrist 1991 alustas taas tegevust usuteaduskond ja lõpetati aspirantuuriosakonna tegevus. Sügiseks oli Tartu ülikoolis 133 magistranti ja 71 doktoranti. Algas akadeemiliste organisatsioonide taastamine.

Kõrgkooli ajaloo sektori sulgemine

1990. aasta alguses hakkas järjest enam koomale tõmbuma kõrgkoolipedagoogika labori tegevus. Tegin kirjaliku ettepaneku eraldada teaduse ja kõrgkooli ajaloo sektor kõrgkoolipedagoogika laborist,²⁴ mis muudeti iseseisvaks riigieelarveliseks laboriks tagasiulatuvat alates 20. veebruarist 1990.

Kõrgkoolipedagoogika labor suleti aasta hiljem, 19. veebruaril 1991.²⁵ Selle kümneaastase eksistentsi jooksul dots Valdo Ruttase juhatusel anti välja 11 venekeelset teaduslikku kogumikku „Problemõ võšei školõ” („Kõrgkooli probeeme”). Paraku ei tehtud kellelegi kohustuseks labori arhiiv kokku korjata ja tegevus ametlikult lõpetada. Juba 29. jaanuarist 1991 eraldasime oma teaduse ja kõrgkooli ajaloo sektori inventari kõrgkoolipedagoogika labori arvel olevast varast, et mitte võtta enda peale vastutust peremeheta jääva inventari eest.

1991. aasta oli esimene, mil ülikooli lõpetajaid ei saadetud enam

²³ Vt Kroonika, l. 294-304.

²⁴ Ettepanek 5.2.1990 vt Kroonika, l. 252, rektori käskkiri nr 61 järgnes 16.03.1990.

²⁵ Rektori käskkirjaga nr 25 (19.02.1991).

riikliku tööesuunamise komisjoni kaudu töökohtadele. Õppeplaanidesse ilmusid uued valikkursused, loodi uued kaitsmisnõukogud, kus sai eesti keeles kaitsta ka doktoritöid. Labori kroonikasse ilmus 19. juunil 1991 esimest korda ingliskeelne raport labori viie aasta tegevuse kohta: esitamiseks ja hindamiseks rahvusvahelisele ekspertiisile „Raport for international evaluation”.²⁶

Meie labori tulevik oli tume. Hain Tankler lahkus labori vanemteaduri ametikohalt üleviimise korras raamatukogunduse teooria ja ajaloo laborisse vanemteaduri ametikohale.²⁷ Läbirääkimistel filosoofiateaduskonna dekaani prof Peeter Tulvistega sai selgeks, et peame ise pidama läbirääkimisi ajaloo-osakonna juhataja prof Piirimäega. Prof Tulviste kinnitas, et ülikoolil on tingimata vaja, et ülikooli ajaloo väljaannete koostamine jätkuks ja mul ei tasu oma ametikoha pärast muret tunda.

Lõpuks õnnestus ka prof Piirimäe jutule pääseda. Saime läbi vaadata meie laboris käsil olnud käsikirjalised tööd. Ülikooli kroonika puhul leidis ta, et seda ei tohi edaspidi jätkata, see ei ole ajalugu ja selle koostamise lõpetamine on ajaloo-osakonna vastuvaidlematu nõue. Ka ülikooli biograafiline leksikon aastate 1980–1995 õppe-teaduskoosseisu kohta tekitas prof Piirimäes kahtlusi, kas seda on üldsegi tarvis, sest oli teada, et käsil oli üldise Eesti teadlaste leksikoni koostamine. Prof Piirimäe nõudis, et nüüd tuleb kõik muud tööd seisma jätta ja alustada Eesti Vabariigi aja õppejõude käsitlevat leksikoni. Väitsin, et see on väga vastutusrikas töö, andmed on raskesti kättesaadavad ja teostamine ei ole mõeldav üksi. Ajaloo-osakonnal endal olid selleks ju suuremad jõud ja paremad võimalused. Utoopiline ülesanne jätta kõik muud tööd pooleli ja teha üksi ühe aastaga valmis biograafialeksikon Eesti Vabariigi Tartu ülikooli õppe-teaduskoosseisust 1919–1940 näitas vaid ettekujutuse puudumist selle töö mahust, tähtsusest ja tähendusest. Sellepärast seda tööd ei alustatudki, hoolimata ähvardavast kriitikast.

Jaanuaris 1992 loodi komisjon²⁸ teaduse ja kõrgkooli ajaloo laboris valminud ja pooleli olevate käsikirjade läbivaatamiseks ning

²⁶ Kroonika, l. 323-333.

²⁷ Kroonika, l. 344.

²⁸ Filosoofiateaduskonna dekaani prof Peeter Tulviste käskkiri nr 1(8.01.1992). Kroonika, l. 369; aruanne l. 370-372.

nende avaldamise vajalikkuse ja võimaluste hindamiseks eesotsas prof Ülo Lumistega, koosseisus dots Villu Tamul ja ajaloomuuseumi teadusliku uurimistöe osakonna juhataja Mare Viiralt.

Komisjon käis kohal ja märkis ära ilmunud tööd:

1) M. Hirvlaane kaastegevusel ilmunud „Tartu ülikooli biobibliograafiline teatmeteos 1944–1980” (Tallinn: Valgus, 1987), 526 lk, ja M. Hirvlaane toimetatud, J. Lankotsa ja U. Liini koostatud „Tartu Ülikooli kroonika 1985” (Tartu, 1989), 138 lk. Koostatud on „Tartu Ülikooli kroonika 1986” samas mahus, olemas on selle print. Käsikiri on kirjastusosakonnas kooskõlastamisel. Komisjon peab soovitavaks selle ilmumist.

2) M. Hirvlaane koostatud ülevaade rahvusülikooli 70. aastapäeva tähistamisest, käsikiri (153 lk), esitatud rektoraadile mais 1991. Avaldamist peetakse vajalikuks.

3) Valminud ja kirjastusele Valgus üle antud (dets. 1986) M. Hirvlaane koostatud Tartu Ülikooli 350. aastapäeva tähistamise kogumik. Korrektuuripoognatel on koostaja nimi muudetud. Avaldamine senisel kujul näib olevat väheperspektiivne, küll tuleks käsikiri koos korrektuuripoognatega ja koostaja(te) õiendiga nõuetekohaselt deponeerida ja kättesaadavaks teha kui oluline ajaloodokument.

Poleli olevatest käsikirjadest:

1) TÜ biograafialeksikoni 1902–18 (H. Tankler) jätkamine on vajalik, ettepanek avaldada tulemused vihikutena teaduskondade kaupa esialgu vene keeles rotaprindis, trükivõimaluste paranedes anda koos välja kõrgtrükis, eesti keeles võõrkeelsete resümeeedega.

2) TRÜ biograafialeksikoni 1980–90 (J. Lankots) 1600 lühieluloost on kirjutatud *ca* 1400, võrreldes esimese osaga on kogumiku teaduskondlik ülesehitus muudetud alfabeetiliseks. Kommentaarid puuduvad.

Komisjon tegi ettepaneku kroonikate väljaandmine lõpetada, kuna need materjalid on kättesaadavad muude allikate kaudu; rahvusülikooli õppekoosseisu biograafiate koostamist kogu perioodist 1919–1991 peeti vajalikuks ning seetõttu soovitati käsikirja aastate 1980–1990 kohta jätkata ja talletada arvutiketastel. Komisjon pidas esmatähtsaks Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli biograafilise leksikoni (1919–40) koostamist ja soovitas filosoofiateaduskonnal ja ajaloo-

osakonnal sellele igati kaasa aidata. Materjalid okupatsiooniaja (1940–1991) kohta tuli koondada ühtseks tervikuks, biograafialeksikon anda välja kahes osas: 1919–40 ja 1940–91.

15. septembril 1992 oli nõupidamine prof Piirimäe juures „*Album Academicum 1919–40*” koostamise asjus. Magistrant Lauri Lindström (projektijuht) tutvustas projekti teatmeteose väljaandmiseks 1994. aastaks. Projekti realiseerimiseks vajati nelja töökohta ja arvatult selleks tööks. Prof Piirimäe teatas, et need ametikohad võetakse teaduse ja kõrgkooli ajaloo labori arvelt, ei koondata üksnes neid töötajaid, kes on selle projektiga seotud. Tegelikult ei olnudki laboris enam peale minu ühtki töötajat. Tõele au andes jäi märkimata seegi, et selle perioodi (1919–40) „*Album Academicum*’iga” oli pärast eelmise osa (1889–1918) ilmumist ülikooli toetusel tegelenud käsikirjaga arhiivis juba 10 aastat kaks töötajat: Malle Loit ja Salme Nõmmeots. Labor toetas neid poole koha palga ulatuses käsikirja trükkimisel ja olin osalenud ka toimetuskolleegiumi töös. Seega oli esialgne käsikiri olemas, seda oli vaja täiendada andmetega üliõpilaste edasise saatuse kohta.

TÜ reformikomisjoni ettepanekul suleti teaduse ja kõrgkooli ajaloo labor 20. novembril 1992. Mind viidi üle üldajaloo õppetooli vanemteaduriks. Juba eelmisel aastal oli lahkunud teadusraamatukokku Hain Tankler; Urve Liin oli 1989 valitud TÜ ametiühingu esinaiseks, Jaks Lankots²⁹ asus 1991/92. õppeaastal poole koormusega tööle Eesti Põllumajanduse Akadeemia kartograafiaassistendi kohale, hiljem valiti ta dotsendiks.

Aastatel 1993–1994 töötasin edasi aastaste töölepingute alusel ajaloo-osakonna juures, jätkates biograafilise leksikoni 1980–1993 koostamist. Lankotsa käsikirjalised elulood said sisestatud arvutisse, kogutud veel 1500 elulugu. Kokku on 2770 elulugu esialgu täpsustatud ja tehtud parandused ülikooli struktuuri muutumist arvestades. Siinjuures tuleb märkida, et uurimistöös ja kirjavahetuses olen kasutanud alates 1993. aastast isiklikku arvutit ja printerit, samuti kandnud ise nendega seotud kulud. 1994. aasta sügisel said prindid (kokku 222 leheküljel) saadetud teaduskondadele täpsustuste tegemiseks. 15. detsembril 1994 palusin ajaloo-osakonna juhatajal

²⁹ Lankots vabastati teaduri kohalt rektori käskkirjaga 6.10.1992.

pikendada töölepingut veel üheks aastaks, et korraldada teaduskondade tehtud paranduste ja täienduste tegemine ja valmistada käsikiri trükiks ette. See päädis kahjuks intsidendiga, kuid lepingut pikendati siiski aastaks.

Ajaloo-osakonna uue juhataja Tiit Rosenbergi korralduses oli kirjas: „vältimaks omaaegse kõrgkooli kompleksse uurimise laboratooriumi ja selle ajaloosektori dokumentide ja raamatute peremeheta jäämist ning ohtu sattumist kohustan vanemteadur M. Hirvlaanet k. a. lõpuks organiseerima nimetatud materjalide üleandmise vastavalt nende iseloomule ülikooli arhiivile, raamatukogule või muuseumile”.³⁰ Vastasin, et nii lühikese aja jooksul ei õnnestu 20 ülikoolis töötatud aasta jooksul kogunenud ülikooli ajalugu käsitlevaid materjale üksinda üleandmiseks ette valmistada. Pealegi oli aasta lõpuks vaja lõpetada biograafialeksikoni käsikiri. Palutud kahe kuu lisaaaja asemel anti kaks nädalat, ruumide ajaloo-osakonnale üleandmise tähtaega pikendati 15. jaanuarini 1996.

Kuigi ajaloo-osakond ei hinnanud mingilgi määral tööd TRÜ õpeteaduskoosseisu biograafiliste andmete kogumisel, hindas Eesti Entsüklopeediakirjastuse välja antava „Eesti teadlaste biograafilise leksikoni” (ETBL) toimetus seda andmestikku ometi kõrgelt. ETBL on praeguseks ilmunud kaks mahukat köidet ja kolmanda käsikiri antud üle kirjastusele, kuid see ei ole rahapuudusel tänini ilmunud. Et saada ülikooli töötajaid käsitlevatele elulugudele alusviiteid, trükiti kokkuleppel ülikooliga käsikirjast kolm eksemplari, mis läksid Eesti teadlaste leksikoni toimetuse käsutusse.

Andes 16 aastat hiljem oma hinnangut ülikooli ajalugu käsitlevate väljaannete koostamise kohta teaduse ja kõrgkooli ajaloo laboris, tundub, et nii väikeste jõududega tehti ära küllaltki suur töö. Sama võib märkida ka koostöö kohta teadusloolastega, kes seda tööd tegid vaid puhtast entusiasmist. Juba ülikooli teadusliku ajaloo koostamise ajal paistsid silma aktiivsed teaduskonnad ja allasutused, kelle ajalugu on ka põhjalikumalt uuritud. Kahjuks ei ole selles esirivis humanitaaralad. Eriti oluline oli koostöö ülikooli rektoritega, nende toetus ja huvi ülikooli ajaloo vastu. Töötanud 20 aasta jooksul

³⁰ Ajaloo-osakonna juhataja korraldus nr 2 (12.10.1995). Kroonika, 1. 380.

(1976–1996) kolme rektori alluvuses, võin väita, et kõige suurema panuse ülikooli ajaloo uurimistõesse, ennekõike süsteemse aluse panijana üleülikoolilisel tasandil, on andnud rektor Arnold Koop (1970–1988). Tema ajal jäädvustati olulisem osa ülikooli ajaloost, pandi alus ajaloomuuseumile ja mitmele ülikooli ajalugu käsitlevale väljaandele. Pealegi toimus see üpris keerulistes nõukogude aja tingimustes. Näib, et praegusajal on ülikooli ajaloo uurimine kogu ülikoolis jäänud ainult ajaloomuuseumi õlgadele, kuigi selleks, et see asutus „jääks ellu” kasinates finantstingimustes, mil muuseume aina koondatakse ja suletakse, on hädavajalik pöörata põhitähelepanu museoloogilisele tööle. Tundub, et ka praegu oleks vajalik teaduskondadest sõltumatu, vaid ülikooli ajaloole pühendunud uurijategrupp, kes korraldaks ülikooli ajaloo seni uurimata valdkondade uurimist, seni ilmunud väljaannete täiendamist ning uute loomist. Teadaolevalt võeti Vilniuse, Peterburi ja Läti ülikoolides eeskujuks just Tartu ülikooli ajaloo uurimise korraldus. Nagu ikka, on näiteks Vilniuses jõutud meist kaugemalegi: nende ülikooli juubelite tähistamise kogumikud on ilmunud, meie 350. aastapäeva ja rahvusülikooli 70. aastapäeva tähistamise kogumikud, nagu ka biograafialeksikonid, ei ole ilmunud ega ilmu nähtavasti niipea või mitte kunagi.

Teaduse ja kõrgkooli ajaloo labori tööle saavad hinnangut anda vaid need, kellel on sellest tööst põhjalikum ülevaade. 21. aprillil 2004 andsin ülikooli ajaloo muuseumile üle omal algatusel koostatud kroonika (kolm toimikut koos alusdokumentide ja aruannetega kogu tegevusperioodist). Kroonikas eristub selgelt töö intensiivsus esimesel perioodil 1985–1990, mil labori tegevuseks olid olemas vajalikud tingimused. Alates 1991. aastast, mil toimus ülikooli ümberkorraldamine Eesti Vabariigi ülikooliks, muutusid töötingimused tunduvalt raskemaks ja 1992. aastaks oli alles vaid üks töötaja.

Praegune rahvusülikool on oma uuestisünni 21. aastal kahtlemata oma eesmärkide püstitamisel edukas, jääb kõigi oma laste südamesse ning tema edusamme jälgitakse tähelepanelikult. Ülikooli teaduse ja kõrgkooli ajaloo labori töötajatest pooled (H. Tankler ja J. Lankots) on nüüdseks juba manalamehed, U. Liin töötab õppejõuna õigusteaduskonnas. Kõik need, kes ülikooli ajalooga on kunagi tegelenud või tegelevad praegu, on alati olnud oma *alma mater*'i patrioodid. Nii tuleks ka selle allüksuse töö tulemusi püüda hinnata ja

võimaluse korral mõni seismajäänud käsikiri uuesti elule äratada, sest tehtud töö on ikkagi olemas. Endine laborijuhataja M. Hirvlaane uurib vabateadlasena kultuuri- ja hariduslugu ja on selles valdkonnas aastatel 1996–2011 koostanud ja välja andnud 16 raamatut.

Artikkel tugineb TRÜ teaduse ja kõrgkooli ajaloo labori 1984.–1996. aasta kroonikale, mis on talletatud ülikooli ajaloo muuseumis.